

ЛАРИСА ЛУК'ЯНОВА
Інститут педагогічної освіти
і освіти дорослих НАПН України
м. Київ

ОСВІТА ЯК ЗАСІБ СОЦІАЛЬНОЇ АДАПТАЦІЇ ДО ТРЕТЬОГО ВІКУ

Соціально-економічні зміни, що відбулися у ХХ столітті, спонукали звернути пильну увагу на суспільство «старших дорослих» та їх роль в соціумі. Ці зміни викликані сукупністю взаємозалежних чинників, провідними серед яких є суттєве зменшення народжуваності, зниження дитячої смертності та зростання тривалості життя. Висновки вчених різних країнах світу висвітлюють проблему глобального постаріння населення. Україна не є винятком, оскільки вже у 2007 р. частка людей пенсійного віку в нашій державі досягла 23,9 %, що за рейтингом старіння відповідає 11-ій позиції в світі.

У цьому сенсі цікавою є думка французького вченого П. Ласлетта про те, що «третій вік» є суспільним, загальнонаціональним явищем, ознакою популяції справжньої нації. Відтак формування категорії людей третього віку, вчений трактує радше як еволюційне, аніж просто хронологічний стан, що можна розглядати як винятковий збіг в часі інтелектуальних, культурних, економічних та демографічних змін в житті суспільства¹. Подібну думку знаходимо у німецького дослідника В. Шульце. Зокрема, у публікаціях автор зазначає, що аналізуючи вік, старіння та процеси які при цьому відбуваються, експліцитно чи імпліцитно, зазвичай використовують вікові категорії, які відображають нормативні вікові межі. Ці зміни знаходять відображення і в наукових дебатах про демографічні та «структурні» вікові зміни².

Аналіз психолого-педагогічних, андрагогічних, геррагогічних та геронтологічних джерел здійснений І. Сагун, показав, що проблема освіти людей третього віку має міждисциплінарний характер, а пріоритет у її

¹ Laslett P. *A fresh map of life: the emergence of the third age*. Cambridge: Harvard University Press. 1991.

² Schulze B. *Kommunikation im Alter. Theorien – Studieren – Forschungsperspektiven*. Opladen: Westdeutscher Verlag. (1998).

дослідженості належить зарубіжним ученим³. Вони досліджують цілі, завдання, технології освітнього процесу (W. Klafkin, H. Klingenberger, G.H. Sitzmann, J. Wingchen та ін.); моделі навчання у похилому віці (S. Arenas, E. Parraga, M. Perez-Salanova, S. Pinazo та ін.); організацію і управління процесом освіти літніх людей (У. Гартеншленгер, А. Goeken, Ю. Клергк, С. Медич та ін.).

Так, наукові напрями, пов'язані з вивченням різних аспектів старіння представлені в дослідженнях з фізіології, психології, медицини, соціології. Зокрема у межах геронтопсихології досліджуються особливості розвитку інтелекту, когнітивних і пізнавальних можливостей у похилому віці (Б. Ананьєв, Л. Анциферова, І. Кон, Е. Еріксон, М. Baltes, D.B. Bromley, N. Krause, J.L. Horn, D. Wechsler та ін.); психологічна допомога й підтримка літнього віку (О. Краснова, А. Лідере, Н. Шахматов, D.S. Fenn, P. Lewinsohn, J. Franklin, J. Santrock, A. Stanton та ін.), особистісні особливості людини похилого віку (Г. Томе, Н. Шахматов, Р. Яцемірська, J. Botwinick, P. Costa, N. Naan, R. Nelson, K.W. Schaie и др.). Виявлено процеси, що стабілізують психічну діяльність людини похилого віку, компенсують негативні тенденції віку та оберігають «образ Я» від руйнації (І. Кон, О. Молчанова, N. Naan, R. Nelson, K. Schaie).

Нині науково обґрунтовано, що розвиток людини не обмежується окремими віковими етапами, а відбувається впродовж життя, зокрема й у літньому віці. Тоді як аналіз інтелектуальної діяльності цієї категорії людей виявив певні переваги їх когнітивних систем за умови активної участі в соціумі. Отже, геронтологічна складова починає дедалі виразніше виявлятися в сфері сучасної освіти дорослих. Практичній організації навчання літніх людей, особливостям використовуваних форм і методів навчання людей третього віку присвячено ряд публікацій російських вчених (О. Агапова, Ж. Георгокова, А. Гордієнко, М. Єлютіна, Г. Ключарьов, О. Лапшина, Г. Сухобська та ін.).

Зазвичай якість життя людини визначають дві групи чинників: матеріальні і нематеріальні. Кожна з них є важливою, проте з гуманістичної точки зору більш істотною є саме друга група. Повноцінне життя, задоволення, добрий настрій, суспільна активність, гарне здоров'я, відповідне ставлення до процесу старіння, позитивні контакти з іншими людьми – сукупність чинників, що загалом позитивно впливають на якість життя літніх людей.

Нині сенс «третього віку» сприймається як «час здійснення мрій та одержання задоволення від цього». Так, за твердженням німецьких учених, життєві установки та світогляд людей похилого віку є достатньо

³ Sagun I. *Uniwersytety Trzeciego Wieku na Ukrainie – droga do społecznej i kulturalnej adaptacji ludzi starszych // Forum III Wieku. Konferencja Towarzysząca XXI Forum Ekonomicznemu w Krynicy-Zdroju. Materiały Pokonferencyjne. – Nowy Sącz – wrzesień, 2010. – S. 37-41.*

контрастними. Серед них є старші дорослі, які не відчувають себе старими й прагнуть до самореалізації, креативності, зацікавленості, відкритості, особистісного зростання, подальшого розвитку, скористатися шансом та вільним часом, який надається у постпрофесійній фазі життя⁴. Ця філософія життя, допомагає людині зберегти певний життєвий тонус, оптимізм, упевненість у власній і суспільній корисності. Багато знаних й шанованих людей досягли найвищого успіху саме коли «літа на осінь повернули». Наприклад, Уїнстон Черчилль, пік найвищої професійної активності якого припав на 60 – 75 роки життя, або ж Маргарет Тетчер, яка стала прем'єр міністром у пенсійному віці.

Кожний наступний період нашого життя, зазначає К. Любричинська, спонукає нас пристосовуватися до змінюваних умов й висуває нові виклики. Вхідження людини в період старості не звільняє її від праці над собою, а навпаки спонукає до мобілізації внутрішніх сил й потенційних можливостей до активного і творчого життя. Саме в цей період людина має можливість зреалізувати мрії і прагнення, які не здійснилися в молоді роки⁵.

Теоретичне осмислення сутності й ролі навчання літніх людей відбулося на початку 70-х років минуло століття. Цей вид навчання розглядають у різних аспектах, наприклад як засіб, що уможливорює задоволення різноманітних потреб літніх людей, навчає, як допомагати собі в складних ситуаціях, надає можливість відчувати власну участь у певних суспільних процесах, впливах на життя (Mc Clusky). На думку інших, навчання людей похилого віку акцентує увагу на прагненні до самостійності як результат усвідомлення набутого досвіду (Groombridge); діяльності, що дає змогу контролювати власне життя; процесі емансипації – набуття здатності самокерування й не дозволяє підпадати під вплив інших (Phillipson). Так, у 1963 р. Р. Хавігхурст наголошував на різниці між теорією старіння, яка готує відійти від активного життя, та теорією успішного старіння, яка залучає до тривалої діяльності, що є адекватною попереднім етапам життя⁶. Це, у свою чергу, потребує навчання, зосередженого на індивідуальних потребах і прагненнях.

Специфіка цього освітнього напрямку визначається тим, що суб'єкти навчального процесу – люди пенсійного поєднують навчання з участю в різних галузях практичного життя. За таких умов освіта дорослих, складовою якої є освіта літніх людей, дедалі більше набуває самостійного статусу наукознавства.

⁴ Allgemeine Informationen zum Seniorenstudium. – [Електронний ресурс]: Режим доступу 05.12.2009: http://www.bagso.de/bildung_studium.html. – Загол. з екрану. – мова нім.

⁵ Lubryczynska K. *Uniwersytety trzeciego wieku w Warszawie*. – Radom: Instytut Technologii Eksploatacji, 2005. – 164 с. – С. 7-8.

⁶ Havighurst R. *Disengagement, hersonaliti and life satisfaction in the later years* / R. Havighurst, B. Neugarten, S. Tobin // *Age with a future*. – Copengagen: Munksgoasrd, 1963. – pp/ 419-425.

Детальний аналіз поняття «особи третього віку» дає підстави трактувати його як початок «активного старіння», в сенсі збагачення досвідом, тобто як вік «активної зрілості». Серед дефініцій «активного старіння» варто звернути увагу на визначення, запропоноване Всесвітньою Організацією Охорони Здоров'я, яке характеризує цей період життя як можливість залучення людей до навчання, подорожей, фізичної, інтелектуальної, технічної або мистецької діяльності.

Нині міжнародна світова спільнота почала розроблення стандартів щодо захисту прав людей третього віку. Першим документом став Міжнародний план дій з проблем старіння, схвалений Генеральною Асамблеєю ООН (1982), у 1991 р. Асамблея прийняла Принципи щодо людей похилого віку. Провідний з них сформульовано так: «Зробити повноцінним життя літніх людей».

У 2002 р. на Другій всесвітній асамблеї з проблем старіння населення країнами-членами ООН було прийнято Мадридський Міжнародний план дій з проблем старіння. Цей документ засвідчив, що старіння належить не тільки до соціальної сфери, але є дотичним і до питань розвитку й економічної політики загалом⁷. Важливими напрямками, окресленими у цьому документі, є: участь людей похилого віку в розвитку; забезпечення охорони здоров'я й добробуту в похилому віці; створення сприятливих умов життєдіяльності для третього віку.

Специфічні цілі європейської освітньої політики, у тому числі й людей похилого віку, формуються Радою Європи, Європейською Асоціацією освіти дорослих та іншими організаціями. Лідером міжнародної співпраці щодо підтримки літніх людей виступає ЮНЕСКО, об'єднуючи більшість країн світу. Освітня політика для похилих віком, що нині набуває активного розвитку в зарубіжних країнах, спрямована на підтримку і розвиток геронтоосвіти.

У країнах Західної Європи прийнято й успішно реалізуються закони, що регламентують сферу освіти дорослих, у тому числі й третього віку. Наприклад, у Німеччині право на освіту в будь-якому віці зафіксовано в Конституції країни. Аналогічні закони прийнято у Швеції, Данії, Голландії, Великій Британії та інших країнах.

Висновки експертів Європейської конференції «Компетентність та продуктивність у третьому віці» (лютий 1995 р., м. Ульм) показують, що в східно- та західноєвропейських країнах існує багато різних за структурою моделей науково орієнтованої неперервної освіти. У навчальних програмах, розроблених для старших дорослих, використовуються різні терміни, наприклад Senior Studies (англ.) Seniorenstudium (нім.), Університети третього віку, наукова неперервна освіта для старших

⁷ Мадридський міжнародний план дій по проблемам старення. – [Електронний ресурс]: Режим доступу 04.07.2009: <http://www.un.org/esa/socdev/ageing/documents>. – Загол. з екрану. – Мова рос.

дорослих тощо. Вони представляють різні види інституцій та їх мету. Структура програм для студентів поважного віку залежить від національних, регіональних умов, кадрового забезпечення та фінансування. В деяких країнах навчання людей третього віку інтегровано переважно в університетах (Австрія, Німеччина, Польща), в інших – є автономним (Італія) або кооперативно прив'язаним до університетів (Словенія)⁸.

Нині однією із найбільш поширених можливостей здобути освіту є навчання в університетах третього віку. Так, у 1976 році створено Міжнародну асоціацію університетів «третього віку», яка об'єднує 2 млн 200 тис. студентів пенсійного віку. Перший такий університет було засновано в Тулузі в 1973 р. професором П'єром Велла. У цьому навчальному закладі не тільки надавалися освітні послуги, а й здійснювалися наукові дослідження щодо ролі освіти людей третього віку, зокрема й профілактики депресій.

Загалом нині виокремлюють п'ять моделей або типів університетів третього віку, проте усі вони спрямовані на забезпечення відкритої освіти для тих, хто вже увійшов у зрілий період життя: *західноєвропейська або «Vellas»* – безпосередньо пов'язана з університетом або є його складовою; *англосаксонська* – домінуючою ознакою є взаємодопомога в навчанні, найбільш поширена у Великій Британії та інших англомовних країнах; *північноамериканська франкомовна* – наслідує «Vellas» модель, проте вирізняється значною участю студентів у плануванні навчальних курсів; *південноамериканська* – діє на основі «Vellas» із залученням до навчання переважно всього літнього населення; *китайська модель* – сфокусована на житті спільноти та збереженні традиційної культури⁹.

Аналіз зарубіжного досвіду щодо організації й функціонування освіти громадян третього віку показав, що існують певні специфічні особливості цієї діяльності, які визначаються національними традиціями, культурою, а освітні послуги реалізують державні навчальні заклади, релігійні установи, підприємницькі структури тощо. Водночас літні люди мають можливість самостійно обирати форми навчання та їх тематичне спрямування. Для організації навчального процесу створено відповідну інфраструктуру, підготовлено кадри, методичне забезпечення, а надання освітніх послуг наближено до місця проживання. Саме ж навчання має різні складові, наприклад формальну (елективні курси (підвищення кваліфікації, професійна підготовка, комп'ютерне навчання, вивчення іноземної мови, цикли лекцій), що відповідають встановленим стандартам)

⁸ *Senior Studies – the opening of institutions of Higher Education to Older Adults.* – [Електронний ресурс]: Режим доступу 05.12.2009: <http://www.strath.ac.uk/cll/seniorstudiesinstitu>. – Загол. з екрану. – мова англ.

⁹ *Shanghai International Conference on the Development of Old Age Programmes.* 2008. – [Електронний ресурс]: Режим доступу 15.11.2009: <http://www.hovo-nederland.org/fileadmin/hovo-nederland/nieuwsbri>. – Загол. з екрану. – мова англ.

й неформальну (освітні програми і проекти (передпенсійна підготовка, школи здоров'я, волонтерська діяльність тощо).

Зазначимо, що окрім університетів третього віку освітні установи геронтоосвіти можуть діяти як академії, народні школи, дискусійні клуби, агенції, проектні групи, центри геронтоосвіти, курси, консультативні установи, творчі майстерні, технічні, спортивні, оздоровчі, реабілітаційні, комп'ютерні центри, лекторії, спеціалізовані інститути підвищення кваліфікації, перепідготовки для літніх співробітників тощо. Освітні програми можуть реалізовувати вищі й середні навчальні заклади, міські, сільські школи, політичні партії, культурно-просвітницькі установи і організації, благодійні фонди тощо.

Так, у Великій Британії фонд «Третій вік» представляє організацію «Університети для третього віку» (U3A / UTW), що діє на засадах взаємодопомоги літнім людям, які вже не працюють повний день. Організація надає їм можливість здобути освіту, знайти творчу роботу, організує дозвілля.

Загалом ідея розвитку UTW набула поширення у Великій Британії з 1981 р. Група ентузіастів з Кембриджа створила дещо відмінну від французької, залежної від університетів, модель університету третього віку. Британську модель називають ще моделлю Кембриджа, вона опирається на самодопомогу та взаємодопомогу слухачів. Д. Халіцкі провідними знаками цієї моделі називає брак допомоги з боку вищих навчальних закладів, самодопомогу як головний метод навчання, недостатній поділ на студентів і викладачів. Сеньйори самі організують заняття, використовуючи власні знання, досвід. Серед методів переважають експеримент і групове навчання¹⁰.

У Великій Британії U3A є самостійними благодійними організаціями, де працюють тільки волонтери. Місцеві університети U3A – це освітні кооперативи, які опираючись на знання, досвід, майстерність членів свого осередку, організують групи за інтересами відповідно до побажань членів організації. Університети U3A пропонують навчальні курси з понад як 300 предметів у таких галузях як мистецтво, мова, музика, історія, науки про життя, філософія, комп'ютери, фотографія тощо. Зазвичай U3A об'єднує приблизно 250 осіб, але може складатися і з 12 або ж 2000 членів. Принцип навчання в U3A – навчання для задоволення. Тут немає жодних акредитацій, валідацій, не ставлять оцінок і не видають дипломів¹¹.

Навчання дорослих третього віку в Німеччині було започатковане ще у 70-х роках ХХ століття. На той час більшість потенційних студентів

¹⁰ Halicki J. *Edukacja seniorów w aspekcie teorii kompetencyjnej. Studium historyczno-porównawcze.* – Białystok: Wydaw. Uniwersyteckie, 2000. – S. 50.

¹¹ *Університети об'єднуються в Лондоне, чтобы вместе встретить будущее.* – [Електронний ресурс]: Режим доступу 15.08.2010: http://www.ou-link.ru/news/ou/?news_ou_id=100. – Загол. з екрану. – Мова рос.

розглядали таке навчання як можливість надолужити знання, які вони через певні суб'єктивні причини не змогли здобути після закінчення школи, тобто як спробу компенсувати дефіцит освіти певного рівня. У цей період в Ольденбурзі (1979) та в Дортмунді (1981, 1984) відбулася низка дискусій присвячених проблемі «Відкриття вищих шкіл для старших дорослих». На початку 80-х років в університеті м. Дортмунд було здійснено пілотний проект «Розвиток та апробація навчальних пропозицій для людей поважного віку для підготовки аніматорів та мультиплікаторів». Таким чином було закладено підґрунтя для розвитку перших навчальних курсів для людей поважного віку в Західній Німеччині. У 1995 р. була заснована федеральна спілка (асоціація) «Відкриття вищих шкіл для старших дорослих» – головна організація німецьких «Університетів для людей поважного віку», яка в 1996 році була перейменована в «Федеральну асоціацію наукової післядипломної освіти для людей поважного віку».

Перший набір у навчальні заклади такого типу був проведений на базі університетів Дортмунд, Олденбург, Манхайм, Франкфурт, Білефельд, Мюнстер та Магдебург. З того часу кількість університетів, які могли забезпечити навчання старших дорослих, постійно зростала. Так, до 1994 року 35 вищих навчальних закладів пропонували освітні курси для людей старшого та поважного віку; в 1997 році їх кількість збільшилася до 42; а в зимовому семестрі 2000/01 навчального року вже 50 вищих навчальних закладів пропонували свої послуги для людей поважного віку¹².

Польща була третьою країною у світі (після Франції та Бельгії), де активно поширився рух UTW. Перший польський університет третього віку імені Халіни Шварц розпочав свою діяльність у 1975 році одночасно з першим UTW в Швейцарії, Італії і Канаді.

Одним із активних пропагандистів ідеї навчання до старості в Польщі був Александр Камінські. Підкреслюючи зв'язки між педагогікою і суспільною геронтологією, вчений наголошував, що людина у кожній фазі життя може бути корисною й активною завдяки творчому трактуванню молодості і дорослості. Камінські наголошував, що сприйняття старшої людиною оточенням, залежить від неї самої, від її вигляду, поведінки. Йому належить гасло: «Додай життя до років, а не роки до життя».

В університетах третього віку Польщі виокремлюють декілька освітніх цілей навчання: 1) Попередження старості. Програми університетів висувають мету подолання негативних ознак старіння засобами пропаганди фізичної і психічної активності. Навчання розглядається як протидія процесу старіння, боротьба з ним. 2) Підготовка до пенсії. В межах освітньої програми відбуваються семінари з психології і філософії життя,

¹² *Allgemeine Informationen zum Seniorenstudium.* – [Електронний ресурс]: Режим доступу 05.12.2009: http://www.bagso.de/bildung_studium.html. – Загол. з екрану. – мова нім.

налагодження контактів з іншими людьми. 3) Підготовка до суспільної діяльності. Слухачі університетів беруть участь у благодійних акціях, що допомагає їм відчутти власну значимість.

Провідною засадою діяльності польських університетів третього віку є надання старшим людям шансів, умов всебічної, аутентичної активності, яка триває довгий час, уможливаючи високу ефективність й розвиток в обраній сфері діяльності як в інтелектуальному, так і фізичному напрямках. Організація навчання людей третього віку підвищує рівень їх соціального добробуту, відіграє важливу роль у профілактиці негативних наслідків кризового періоду шляхом підвищення їх адаптивних можливостей до внутрішніх і зовнішніх змін.

Отже, старість очікує усіх, це неминучий і важливий етап життя, який висуває нові завдання, проте й надає нові можливості, а тому тільки від самої людини залежить як ними скористатися.

Лариса Лук'янова

ОСВІТА ЯК ЗАСІБ СОЦІАЛЬНОЇ АДАПТАЦІЇ ДО ТРЕТЬОГО ВІКУ

Резюме

Обґрунтовано доцільність змін у ставленні до освіти літніх людей; розкрито засади «успішного старіння», провідну роль в якому відіграє освітня діяльність; проаналізовано особливості організації навчання літніх людей в країнах Західної Європи та висвітлено зміст діяльності університетів третього віку.

Ключові слова: освіта дорослих, третій вік, соціальна адаптація, навчання літніх людей, моделі навчання.

Larysa Łukianowa

EDUKACJA JAKO SPOSÓB ADAPTACJI SPOŁECZNEJ DO TRZECIEGO WIEKU

Streszczenie

Uzasadniono docelowe zmiany w edukacji seniorów; opisano zasady „pomyślnego starzenia”, przedstawiono znaczącą rolę, jaką odgrywa działalność edukacyjna; przeanalizowano osobliwości nauczania starszych ludzi w krajach Europy Zachodniej oraz zaprezentowano działalność Uniwersytetów Trzeciego Wieku.

Słowa kluczowe: edukacja dorosłych, trzeci wiek, adaptacja społeczna, nauczanie starszych ludzi, modele nauczania.

Larysa Lukyanova

EDUCATION AS A MEAN OF SOCIAL ADAPTATION TO THE THIRD AGE

Summary

It is substantiated the necessity of attitude changes to education of elderly people; the principles of “successful aging”, in which education plays a leading role are revealed; the peculiarities of organization of elderly people education in the Western Europe are analyzed and content of the Universities of Third Age is explained.

Key words: adult education, the third age, social adaptation, education of elderly people, models of learning.